

ÎNCERCARE DE ANALIZĂ CONTRASTIVĂ A DOUĂ OPERE CANTEMIRIENE

1.0. Studiul de față propune un posibil model de analiză contrastivă, întreprinsă la nivel sintactic, a două opere cantemiriene: **Historia Moldo-Vlachica** și **Hronicul a vechimei romano-moldo-vlachilor**.

1.1. Având ca suport demonstrația făcută de emitentul filolog Dan Slusanschi¹ cu privire la filiația celor două texte, respectiv faptul că **Historia Moldo-Vlachica** nu este o "ciornă", ci însuși textul care a stat la baza **Hronicului**, cercetarea noastră constă în demontarea mecanismului prin care s-a realizat, în mintea lui Cantemir, procesul de adaptare a unor structuri sintactice latinești la sistemul limbii române.

2.0. Precizăm că textul latin a fost preluat cu toate referințele critice și corecturile aduse de Dan Slusanschi (vezi nota 1), iar cel românesc, din ediția îngrijită de Grigore Tocilescu și apărută în 1901. De asemenea, ținând cont de filiația celor două texte, analiza va porni dinspre cel latin spre cel românesc.

2.1. Sistemul subordării latine este legat de existența a două serii paralele de propoziții: cele având drept predicat un verb ("verbale") și cele cu predicat un nume ("nominale"). Privite din perspectiva unei limbi indo-europene vechi cum este latina, subordonatele nominale sunt "propoziții cu statut deplin", având "un loc firesc" în structura sintactică a frazei, constituindu-se într-un sistem coerent, plin de vitalitate și aflat în concurență cu sistemul subordonatelor verbale. Subordonatele nominale latine "țin de valențele directe și de tipurile majore de subordonare"²: subordonarea față de predicatul regentei (completive; circumstanțiale) și subordonarea față de un nume din regentă (relative).

Limitele firești care se impun oricărui demers similar celui de față ne-au determinat să ne oprim asupra unui singur tip (dintre multiplele întâlniri) de organizare sintactică, și anume subordonatele nominale circumstanțiale și relative.

2.1.1. Subordonatele nominale circumstanțiale (care oferă concizie expresiei față de cele verbale ce clarifică precis nuanța circumstanțială) au avut, la origine, valoarea unui singur complement circumstanțial. Ulterior, această sintagmă s-a desprins de corpul propoziției în care era inclusă, devenind o parte de frază cu o valoare proprie, dependentă în ansamblul ei de verbul regent.³ Subordonatele nominale circumstanțiale au ca predicat un nume (substantiv sau adjectiv) în cazul ablativ, iar drept subiect tot un nume (substantiv, pronume, numeral substantivizat) de asemenea în cazul ablativ:

(Predicat regent) + Conjunție Φ + Subiect în ablativ + predicat un nume un ablativ.

2.1.2. Subordonata nominală relativă (participială relativă) are drept predicat un nume, respectiv un adjectiv verbal (participiu) cu potențial predicativ, acordat cu un nume din regentă. Fără a avea un element introductiv subordonator, acest participiu relativ (cunoscut în tradiția gramaticală sub denumirea de "participiu conjunct") reprezintă predicatul unei subordonate aparte, datorită complementelor și subordonatelor pe care le conduce. Structura participialei relative este:

(Nume regent) + Element de subordonare Φ + Predicat la participiu.

Destul de des, participialele relative pot primi nuanțe paralele cu ale unor circumstanțiale verbale (finale, cauzale, condiționale, concesive, modale), apropiindu-se, dar neconfundându-se, de ablativale absolute.⁴

2.2. Începând cu a doua jumătate a secolului al IV-lea p. Ch., vechea participială absolută în ablativ își află un concurent emfatic în așa-numitul "nominativ absolut" (dezvoltare impusă de uzul creștin a unui **nominativus pendens**, destul de curent întâlnit în textele ce se apropie de tonul limbii vorbite: Plautus, Cicero în scrisori, Petronius, textele tehnice ale latiniștilor târzii.⁵

2.2.1. Pe de altă parte, limba vorbită a manifestat tendința (realizată) de a înlocui participiul prezent conjunct (și dificultățile de acord) cu modul gerunziu în cazul ablativ.

2.2.2. Sintagma gerunzială din limba română este o soluție de redare a ablativului absolut latin, evoluția către ea fiind favorizată, poate, de existența celor două tendințe amintite sub 2.2.⁶

2.3. Sistemul sintactic al limbii române a moștenit aceste tipuri de subordonate, dar modelul tradițional al gramaticii românești nu le-a omologat ca atare, considerându-le nu propoziții, ci părți dezvoltate de propoziție. Având în vedere că, cel puțin în parte, participialele și gerunzialele românești sunt structuri sintactice cu subiect propriu și cu verb cu putere predicativă, s-ar putea vorbi și despre acestea ca despre niște subordonate aparte. Trebuie să se facă distincția între sintagmele care cuprind un verb la mod nepersonal, cu subiect propriu, și cele cu subiect comun cu al regentei. Când au subiect propriu, infinitivul, gerunziul și participiul românesc pot fi considerate predicate ale unor propoziții de tip diferit de cel al propozițiilor cu predicat la mod personal. Gramatica tradițională engleză le numește propoziții non-finite, spre a le deosebi de "propoziții finite".⁷ În lucrarea noastră, grupările care cuprind infinitivul, gerunziul și participiul vor fi numite **sintagme**. Sintagmele care cuprind subiecte proprii, așa-numitele propoziții non-finite din gramatica engleză, vor fi numite **sintagme absolute**.

3.0. Dimitrie Cantemir percepe legătura indestructibilă care există între limba latină și limba română și din punctul de vedere al acestor organizări sintactice; de aceea, în **Hronic**, preia modelul latin, amplificându-l. În timp ce gerunzialele absolute și participialele absolute au o pondere foarte redusă, sintagmele gerunziale relative se întâlnesc cu o mare frecvență. Vom urmări

in continuare aceste tipuri de structuri in cele două texte.

3.1. Ablativ avsolut - Sintagmă gerunzială relativă

"Parta de Tartaris victoria,	"Într-acesta chip craiul Laslău
rex Lasleus in Ungariam	făcând mare izbândă ca aceasta
sedemque suam triumphans	și la scaunul său cu mare pohfală
revertitur."	întorcându-să, să fie vrut ..."

Ablativului absolut **Parta de Tartaris victoria** îi corespunde sintagma gerunzială **Într-acesta chip craiul Laslău, făcând mare izbândă ca aceasta**, iar elementului predicativ suplimentar **triumphans**, care face parte din grupul verbal al verbului **revertitur**, îi corespunde grupul nominal **cu mare pohfală**.

De remarcat valoarea medială a verbului "revertitur", care se păstrează în forma reflexivă "întorcându-să" din textul românesc.

3.1.1. "... omni passione, sive amoris	3.1.1. "... de toată a sufletului pătimire carea
haec, sive odii sit, sublata ..."	veri din dragoste, veri din ură a ieși iaste
	obicinuită, de la noi rădicând ..."

Ablativului absolut **omni passione (...)** **sublata** îi corespunde gerunziala relativă **de toată a sufletului pătimire (...)** **de la noi rădicând**. Dorința de a găsi o formulă adecvată unui ablativ determină opțiunea pentru o formă prepozițională **de toată a sufletului pătimire**, în locul uneia fără prepoziție, care se impune datorită funcției sintactice de complement direct pe care o are substantivul "pătimire". Se remarcă, de asemenea, opțiunea pentru traducerea substantivului "passio" prin sintagma perifrastică "a sufletului pătimire", care amintește de expresia ciceroniană "perturbatio animi", prin care era tradus gresecul πᾰθος.

3.1.2. "Sabam deinde, hoc miraculo	3.1.2. "Sava de minunea aceasta de la
per Dei gratiam impetrato (...)	Dumnezeu înștiințându-să ..."
misisse."	

Ablativului absolut dislocând o completivă infinitivală îi corespunde o sintagmă gerunzială relativă al cărei subiect "Sava" este același cu subiectul infinitivalei latine "Sabam deinde (...) misisse".

3.1.3. "... illaesa conscientia puroque	3.1.3. "... ținând minte datoria giuruinței carea
animo ..."	cititorului nostru am dat, ne caută ori-ce,
	veri de bine, veri de rău de alții cu
	inimă ne vatămă."

Ablativului absolut **illaesa conscientia** îi corespunde, în textul românesc, sintagma gerunzială absolută **ținând minte datoria giuruinței**, extinsă prin atributiva **care a cititorului nostru am dat**. Pe de altă parte, ablativului absolut **puroque animo** îi corespunde un circumstanțial fără determinant **cu inimă**. Așadar structura latinească, alcătuită din doi membri cu statut egal, este redată în Hronic printr-o structură lărgită la nivelul frazei și printr-o structură concisă, generând, după tehnica contrapunctului, un ritm alert în text.

3.2. Ablativ absolut - Structură lărgită

"Ita Deo precibus Sabae placato ..." **Dumnezău** carile ascultă ruga
celor ce l se roagă în credință,
și a Săvii lacrimi văzând și
rugămintea ascultându-i ..."

Sintagmei latinești îi corespunde, în textul românesc, o structură lărgită la nivelul fiecăruia dintre cei patru membri, procedeul prin care se ajunge, de la un ablativ absolut, la două sintagme gerunziale relative:

Ita Deo	Dumnezeu carile ascultă ruga celor ce l
	se roagă în credință
Sabae	și a Săvii lacrimi
precibus ... placato	și ... văzând și rugămintea ascultându-i

Expresivitatea textului din **Hronic** este evidentă în raport cu cea a modelului său latin. Lui "precibus" îi corespund "ruga", "se roagă", "lacrimi", "rugămintea", iar participiului "Placato", "carile ascultă", "văzând ... și ascultând", pe lângă care trebuie evidențiată și atributiva "carile ascultă ruga celor ce l se roagă în credință", prin care sporește frumusețea stilistică a fragmentului, în contrast cu concizia textului latin corespunzător.

3.2.1. Posibilitatea exprimării în scris în limba maternă îi relevă abilități beletristice pe care caracterul științific al stilului din **Historia Moldo-Vlachica** le estompează, în vederea unei exprimări clare, fără digresii.

"... neminem Romanorum etiam	"... nici un om, măcar cu ori
iubente iustitia, morte mulctet ..."	ce feliu de vină, de sabia
	sau de poronca lui să nu
	moară, măcar de l-ar da și
	dreptate, morții ..."

Pronumelui "neminem", lipsit de valențe expresive, îi corespunde grupul nominal "nici un om, măcar cu ori ce feliu de vină". Ablativul absolut "iubente iustitia" este înlocuit cu un complement - "dreptate" -, iar substantivului "morte" îi corespunde o propoziție: "de sabia sau de poronca lui să nu moară". Sintagma "măcar de l-ar da și dreptate, morții" este, aparent, lipsită de logică. Soluția problemei este oferită de echivalența precizată mai sus, "iubente iustitia" - "dreptate". Topica firească este "măcar de l-ar da și morții, (după) dreptate".

3.3. Participială relativă - Sintagmă gerunzială

3.3.1. "Itaque rex Lasleus, dum Imperator	"Pentru care lucru, văzând
suos negat, necessitate coactus ..."	Laslău că împăratul nu mai
	primește la sine pe cei
	tălhari, asijdere temându-să ..."

Participiala relativă **necessitate coactus** este dezvoltată în textul românesc prin două sintagme gerunziale relative: **Pentru care lucru, văzând craiul Laslău (...)** **asijdere temându-să**. Între acestea se află completiva directă "că împăratul nu mai primește la sine pe acei tălhari", care corespunde circumstanțialei cauzale "dum Imperator suos negant".

3.3.2. "Decursu tandem temporis in Transylvania multa prole aucti, ita ut regione non possent amplius capi, montes (...) transcendisse et vacua tunc temporis illa loca occupasse."

"Si decia, cu cursul vremii, acolo înmulțindu-să și plodindu-să, și ne mai încapându-i locul, să să fie sculat unii din trânsii și trecând munții în ceastă parte, să fie aflat locurile (...) pustii și de oameni deșerte; și aducându-și decia și muerile și copii de la Ardeal, să să fie așezat cu totul pre acele pomenite locuri pustii."

Participialei relative **Decursu tandem temporis in Transylvania multa prole aucti** ii corespund, în **Hronic**, trei sintagme gerunziale relative: **Și decia, cu cursul vremii, acolo înmulțindu-să și plodindu-să și ne mai încapându-i locul**. Acestea preced verbul regent "să să fie sculat", situație care se repetă și în cazul celorlalte sintagme gerunziale: înaintea verbelor regente "să fie aflat" și să "să fie așezat" sunt dispuse subordonatele **trecând munții în ceastă parte**, respectiv **aducându-și de ciia și muerile și copii de la Ardeal**.

Comparativ cu textul latinesc, cel în limba maternă este caracterizat de un ritm mai alert și de o mai mare expresivitate datorită gerunziilor, ceea ce contribuie la sporirea efectului stilistic, pe de o parte prin simetria construcției, pe de altă parte, prin eufonie. Trecerea de la o participială relativă la trei sintagme gerunziale se face prin modificarea raporturilor sintactice din cadrul structurii **multa prole aucti**:

**multa
prole
aucti**

**înmulțindu-să
plodindu-să
ne mai încapându-i locul**

Față de un participiu prezent, având un complement subordonat în cazul ablativ și un determinant al acestuia, în textul românesc sunt utilizate trei gerunzii aflate în raport de coordonare.

3.3.3. "... ita verae historiae narrationes in stupidorum defraudatorumque ora **incidentes** in putidas execrabilesque fabulas perventuntur."

"... așé povestea a unei adevărate istorii, în urechile, și gurile a unor bășnuitori **căzind**, în putoase și grozave blojituri să prefăce."

Participialei relative **incidentes**, ii corespunde perfect, în **Hronic**, sintagma gerunzială relativă. Este interesant de remarcat aici faptul că grupului nominal "in stupidorum defraudatorumque ora" alcătuit dintr-un regent și două atribute în genitiv ii corespunde tot o structură ternară. "în urechile și gurile a unor bășnuitori", însă inversată, în sensul că un atribut în genitiv determină două substantive regente. Deci se păstrează structura, dar se schimbă raporturile sintactice.

3.3.4. "Rex Lasleu **cum suas copias parvas et dispersas haberet**, quomodo tam improvise malo occurrere queat nesciens et ab

"Craiul Laslău **văzându-să slab de oști și de puteri și mierându-să cum va face și cum va pute să ste împotriva a atâta mulțime** ! să fie trimis la împăratul Rămului ..."

imminens periculum attonitus,
legatos ad Romanorum Imperatorum (...) mittit."

Circumstanțialei cauzale și celor două participiale relative din textul latin le corespund două sintagme gerunziale relative și două completeive interogative indirecte. Fragmentul în limba latină, neutru din punct de vedere stilistic, devine, în varianta din **Hronic**, o expunere dinamică, în care stilul indirect se împletește cu cel indirect-liber.

3.4. Substantiv însoțit de prepoziție - Sintagmă gerunzială

Există câteva situații în care unui substantiv însoțit de prepoziție în textul latinesc îi corespunde o sintagmă gerunzială. Prezența verbului la gerunziu, în fragmentele din **Hronic**, are consecințe în ceea ce privește raporturile sintactice în interiorul enunțului.

3.4.1. "Ladislau tunc a Regibus et
praecipue a Romanorum
Imperatore suppetias **per**
legatos exenixe rogasse ..."

"... **și trimițând soli** pre la toți craii, și toți
domnii creștinești, și mai cu deadins la
Împăratul Rămului, să să fie rugat să-i
dé ajutoriu ..."

Substantivului în acuzativ cu prepoziție **per legatos** îi corespunde sintagma gerunzială trimițând **soli**. În acest fel, determinanții verbului "rogasse" - "a Regibus et praecipue a Romanorum Imperatore" - trec, în **Hronic**, sub regenta verbului "trimițând": "trimițând soli pre la toți craii, și toți domnii creștinești, și mai cu deadins la Împăratul Rămului". Singura excepție o reprezintă complementul direct "suppetias", căruia îi corespunde circumstanțiala finală "să-i dé ajutoriu". Aceasta este subordonată verbului "să să fie rugat", care corespunde verbului "rogasse".

3.4.2. "Tartaros vero **ad conspectum**
Ladislai et Hungarorum panico
terrore percultos illico, relicta
praeda, terga vertisse ..."

"Iară Tătarii **văzând că li s-au pornit**
Ladislău asupră, ca morții de frică, de
nemică altă apucându-să numai de fugă
să fie plecat ..."

Substantivului de origine verbală **ad conspectum** îi corespunde verbul la gerunziu **văzând**. Caracterul tranzitiv al acestuia atrage după sine prezența completeivei "că li s-au pornit Laslău asupră". Atributul în genitiv obiectiv "Ladislai", subordonat substantivului "conspectum" este păstrat, în textul românesc, ca subiect al completeivei directe. Deci autorul păstrează schema regent - subordonat, dar inversează rapoartele sintactice, adică obiectul devine subiect.

3.5. Propoziție cu verb la mod personal - Sintagmă gerunzială

Sintagma gerunzială corespunde, în **Historia Moldo-Vlachica**, și unor structuri cu verb la mod personal. Gerunziul este preferat în textul românesc datorită faptului că permite constituirea unor fraze lungi, care, pe de o parte duc la realizarea unor simetrii la nivelul frazei, pe de altă parte generează necesitatea unui efort în rezolvarea textului care capătă, în acest fel, "un caracter ezoteric".⁸

3.5.1. "... ubi cum plurimos Tartarorum

"... multime de dânsii în apa Siretului

undis suffocari ex altera ripa rex
vidisset vocatus est."

să să fie înecat, **care** din **cela** **mal** pri-
vind craiul Laslău, să fie strigat."

Completivei infinitivale "plurimos Tartarorum undis suffocari" îi corespunde propoziția principală "multime de dânsii în apa Siretului să să fie înecat". Circumstanțiala temporală **cum (...)** **ex altera ripa rex vidisset** corespunde sintagmei gerunziale relative **care** **din** **cela** **mal** **privind** **craiul Laslău**. Textul românesc păstrează verbele din corespondentul latin, însă în alte forme gramaticale, ceea ce determină schimbarea raporturilor sintactice la nivelul frazei:

suffocari

să să fie înecat

vidisset

văzând

vocatus est

să fie strigat

3.5.2. "Saba igitur dum **ad castra Ladislai pervenisset et legationem suam devote illi obtulisset** nullo modo turbulentum Ladislai animum placare potuisset."

"Sava dară mitropolitul mărșălind la **tabăra** lui **Laslău**, și cu **mare umilință**, și cu **creștinească** **plecăciune** **solii** **dându-și**, să-l fie rugat, pentru ca să părăsască de **acea oaste**, fără nici o dreptate rădăcată."

Circumstanțialelor temporale **dum ad castra Ladislai pervenisset et legationem suam devote illi obtulisset** le corespund două sintagme gerunziale relative: **mărșălind la** **tabăra** **lui** **Ladislău**, **și cu mare umilință**, **și cu creștinească** **plecăciune** **solii** **dându-și**.

3.5.3. Sintagma gerunzială, mai frecvent ca cea relativă (în care verbul la gerunziu are același subiect cu verbul regent), și mai rar cea absolută (în care verbul la gerunziu are subiect propriu) reprezintă modalitate predilectă a lui Dimitrie Cantemir de a reda, în textul românesc, ablativul absolut și participiala relativă. Mai mult decât atât, sintagma gerunzială este preferată unor simple substantive sau unor propoziții. Gerunziul este preferat datorită avantajelor pe care le oferă la nivelul propoziției și al frazei: lipsa de acord, simetria arhitecturală, eufonia.

3.6. Topica abaltivelor absolute și a participialelor relative din **Historia Moldo-Vlachica** este foarte variată. Se remarcă totuși o anumită preferință pentru plasarea circumstanțialelor nominale fie la început de frază: "Quo a Ladislao audito, cum maximo invidiae furore accensum sibi parem non ferre", "Ita Deo precibus Sabae placato, nubibus quidem iubet", fie în interiorul frazei, dar la începutul seriei de subordonate: "et corrupta lingua cum Latina, quo hodie omnes Valachi utuntur, eosdem Dacos antiquos esse".

3.6.1. Participialele relative sunt, în general, plasate în interiorul regentelor lor, în vecinătatea numelui pe care îl determină: "Rex Lasles (...) quomodo tam improviso malo occurrere nesciens et ob immensum periculum attonitus, legatos ad Romanorum Imperatorem (...) mittit", "Lasleus igitur rex horum auctus latrorum auxilio adversus Tataros arma opponit."

3.6.2. În **Hronic**, autorul este mai puțin preocupat de structurile mozaicate,

de formele surprinzătoare și optează pentru sintagmele gerunziale plasate în fața regentei, servind la realizarea unor perioade ample și eufonice: "Și asé cărțile istoricilor într-o parte lăsând, de ale băsnuitorilor cu mare osirdie ne-am apucat". "Sava dară mitropolitul mergând la tabăra lui Laslău, și cu mare umilință, și creștinească plecâciune soliia dându-și, să-l fie rugat ..."

3.6.3. În textele românești este evidentă intenția autorului de a păstra un model sintactic latin. Verbul este plasat în final, fără a afecta semantica enunțului, pentru că elementele subordonate îl susțin în imediata vecinătate: "pre carii Ulpie Traian de la Roma și din toată Italia aducându-i", "în urechile și gurile a unor băsnuitori căzând" etc.

3.6.3.1. Pe de altă parte, verbele la gerunziu sunt plasate în fața subordonatelor dependente direct "socotind că doar cu fuga va puté scăpa", "Țăranii văzând că li s-au pornit Laslău asupra", "cu mare izbândă la cetate întorcându-să, să fie poruncit".

3.6.4. Presiunea sistemului gramatical românesc îl determină pe autor să-și organizeze frazele la nivel macro și microstructural, astfel încât să nu lezeze inteligibilitatea acestora. Este o dovadă de maturizare artistică preocuparea pentru adecvarea conținutului la formă și căutarea unei căi de mijloc între fraza "brudie" românească și cea în limba latină, impletind elementul popular cu cel savant.⁹

NOTE

1. Dimitrie Cantemir, **Opere Complete**, Vol. IX, tomul I, **De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia Moldo-Vlachica**, prefată de Virgil Cândea. Ediție critică, traducere, introducere, note și indici de Dan Slușanschi, Editura Academiei, București, 1983.
2. Dan Slușanschi, **Sintaxa limbii latine**, vol. II, **Sintaxa frazei**, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Editura Universității București, 1994, p. 16-17.
3. Id., *ibid.*, p. 37.
4. Id., *ibid.*, p. 76-78.
5. Dan Slușanschi, **Sintaxa limbii latine**, vol. I, **Sintaxa propoziției**, 1994, p. 40.
6. W. Meyer-Lübke, **Grammaire des langues romanes**, Traduction française par Eugène Rabet, A. Doutrepont et G. Doutrepont, 1890-1906, III, p. 20.
7. Mak Halliday, **An Introduction to Functional grammar**, Londra, 1985.
8. cf. Ion Istrate, **Barocul literar românesc**, București, 1982, p. 260.
9. Ovid Densușianu, **Evoluția estetică a limbei române**. Curs litografiat, 1929-1930, 1930-1931, p. 253.

APPROCHE D'ANALYSE CONTRASTIVE DE DEUX OEUVRES DE DIMITRIE CANTEMIR

Résumé

L'auteur propose un modèle d'analyse contrastive, au niveau syntaxique, de deux oeuvres de Dimitrie Cantemir: "Histoire Moldo-Vlachica" (L'Histoire moldo-valaque) et "La Chronique de l'ancienneté des Romano-moldo-valaques".

On y démontre, par des arguments philologiques, la filiation des deux textes, et on y explique le mécanisme par lequel D. Cantemir a adapté certaines structures syntaxiques latines au système de la langue roumaine.

On y explique aussi l'adaptation des subordonnées nominales circonstancielles et relatives.

D. Cantemir a bien saisi la relation indestructible qui existe entre le latin et le roumain, c'est pourquoi, dans la "Chronique", il poursuit le modèle latin, tout en l'amplifiant.

C'est lui (D. Cantemir) qui réussit une combinaison harmonieuse de l'élément populaire (roumain) avec l'élément savant (latin), témoignage de pleine maturité artistique.

.